

**Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Journal of
Divinity Faculty of Kastamonu University**
e-ISSN 2717-901X
Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1, Eylül/September, 2020

Muhammed el-Hümeyyis'in Ebû Hanîfe Algısı
Mohammad al-Humeyyis's Perception of Abû Hanîfa

Seher YENİYAYLA
Kastamonu Üniversitesi Personel Daire Başkanlığı, Şef, Kastamonu/Türkiye
Kastamonu University Personnel Department, Chief, Kastamonu/Turkey

syeniayla@kastamonu.edu.tr
orcid.org/0000-0001-9871-2476

Mustafa AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Kelâm ve İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Kastamonu/Türkiye
Asst. Prof., Kastamonu University, Divinity Faculty, Department of Basic Islamic Sciences,
Department of Kalâm and History of Islamic Sects, Kastamonu/Turkey

maykac@kastamonu.edu.tr
orcid.org/0000-0003-3126-1070

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article
Geliş Tarihi: 22 Haziran 2020 / **Date Received:** 22 June 2020
Kabul Tarihi: 14 Eylül 2020 / **Date Accepted:** 14 September 2020
Yayın Sezonu: Eylül 2020 / **Pub Date Season:** September 2020
Cilt:4, Sayı:1, Sayfa: 92-114 / **Volume: 4, Issue:1, Pages:** 92-114

Atıf / Citation: Yeniayla, Seher – Aykaç, Mustafa. “Muhammed el-Hümeyyis'in Ebû Hanîfe Algısı [Mohammad al-Humeyyis's Perception of Abû Hanîfa]”. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of Divinity Faculty of Kastamonu University* 4/1 (2020), 92-114.

Etik Beyan/Ethical Statement:

Bu çalışma “Seleflîğin Ebû Hanîfe Algısı, Muhammed el-Hümeyyis Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from master's thesis entitled “Salafism's Perception of Abû Hanîfa, The Example of Mohammad al-Humeyyis.” (Master's Thesis, Kastamonu University, Kastamonu/Turkey, 2019)

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/kuifd>
mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kastamonu/Türkiye
Kastamonu University Faculty of Divinity, Kastamonu/Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Selefilik hareketi, özellikle son yıllarda basın ve yayın organlarının sistemli kullanılmasıyla yapılan propagandalarla dikkatleri üzerine çeken bir akım haline gelmiştir. Bu akım Selef ya da Selef-i Sâlihîn kavramları ile karıştırıldığından dolayı taraftar bulmakta zorlanmamıştır. Bu kavram kargaşası, Seleflerin görüşlerine Ebû Hanîfe gibi İslâm âlemi tarafından kabul görmüş önemli şahsiyetlerin görüşlerini de dâhil etmeye çalışmasıyla karmaşık bir hâl almıştır. Selefler, Selef takipçileri olduklarını iddia ettikleri gibi Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin Selefî görüşlerle örtüştüğünü de öne sürmektedirler. Kendisini Selefî olarak tanımlayan ve Ebû Hanîfe'nin de Selefî olduğunu iddia edenlerden birisi de Muhammed el-Hümeyyis'tir. Bu çalışmada Muhammed el-Hümeyyis örneği üzerinden Selefilik'in Ebû Hanîfe algısını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Ancak çalışmamızın makale sınırlarını aşmaması için, Muhammed el-Hümeyyis'in itikadî konularda yaptığı değerlendirmelerinden sadece Tevhîd ve Allah'ın sıfatları ile ilgili görüşleri ele alınacaktır. Bu amaç doğrultusunda Muhammed el-Hümeyyis'in görüşleri ile Ebû Hanîfe'nin görüşleri karşılaştırılacaktır. Böylece özelde Muhammed el-Hümeyyis'in, genelde ise Seleflerin Ebû Hanîfe hakkındaki iddialarının gerçeği ne derece yansıttığı ortaya çıkarılacaktır. Seleflerin itikadî görüşleri hakkında daha önce çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Fakat ilk defa Ebû Hanîfe üzerinden Selefler'in kendi itikadî görüşlerini kabul ettirme gayretlerine dikkat çeken bir makale hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hanefilik, Selefilik, Vehhabîlik, Ebû Hanîfe, Muhammed el-Hümeyyis

Moḥammad al-Ḥumayyis's Perception of Abû Ḥanîfa

Abstract

Salafism movement, especially in recent years, it has become a trend that attracts attention with the propaganda made by the use of press and broadcast organs. Since this trend is confused with "Salaf" or "Salaf-i Salihîn" concepts, it was not difficult to find supporters. This confusion has become insurmountable when the Salafists try to include the views of important figures accepted by the Islamic world, such as Abû Ḥanîfa. The Salafists claim that they are the followers of the Salaf, as well as that the views of Abû Ḥanîfa overlap with the Salafist views. Moḥammad al-Ḥumayyis is one of those who define himself as Salafist and claim that Abû Ḥanîfa is also Salafist. In this study, it is aimed to reveal the Salafism's perception of Abû Ḥanîfa through the example of Moḥammad al-Ḥumayyis. However, in order for our study not to exceed the limits of the article, only the views of Moḥammad al-Ḥumayyis about the attributes of the subject will be discussed. For this purpose, the views of Muḥammad al-Ḥumayyis and the views of Abû Ḥanîfa will be compared. In this way, it will be revealed to what extent the claims of Moḥammad al-Ḥumayyis in particular and the Salafists' claims about Abû Ḥanîfa reflect the truth. Various works have been written before about the religious views of Salafists. However, for the first time, an article was prepared, drawing attention to the efforts of Salafists to have their beliefs accepted through Abû Ḥanîfa.

Keywords: Kalâm, Ḥanafîsm, Salafism, Wahhâbîsm, Abû Ḥanîfa, Moḥammad al-Ḥumayyis

Giriş

Selefliğin temelini Ehl-i Hadis anlayışının zamanla sosyal ve siyasal olayların da etkisi ile değişimi oluşturmuştur. İbn Teymiyye ile sistemleşen anlayış Muhammed b. Abdilvehhâb'ın yorumuyla günümüz Suûdî Selefiligi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Seleflik hareketi, bilhassa son yıllarda medyanın da kullanılmasıyla dikkatleri üzerine çekmektedir. Çalışmaya konu olan kitaba bakıldığında Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşleri hakkında farklı açıklamalar yapıldığı görülmekte, onun Selefi olduğu söylenilmektedir. Bu söylem genel olarak Selefi çevrelerce benimsenmiştir. Ebû Hanîfe'nin, İslâm dininin esas ve fûrûu'nun sistemleştirilmesinde ve dinî fikirlerimizin meydana gelmesinde büyük katkılarının olduğu düşünüldüğünde, İslâm âleminde büyük kitleler tarafından benimsendiği ve âdeta kitleleri peşinden sürüklediği göz önünde bulundurulduğunda Selefi çevrelerce ortaya atılan iddiaların sebebi daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedenle Ebû Hanîfe'nin ve itikadî görüşlerinin bilinmesi onun hakkında ileri sürülen iddiaların gerçeklik değerinin muhakemesi açısından önem taşımaktadır. O, İslâm âleminin önemli bir kısmını fikrî açıdan tesiri altına almıştır. Her beldeden talebeleri olan Ebû Hanîfe'nin fikirlerinin bu kadar çok yayılmasının ve mezhebinin İslâm dünyası içinde rağbet görmesinin nedenlerinden biri, görüşlerinin insanlara bu talebeler aracılığıyla ulaşmasıdır. Ömrünün elli iki yılını Emevî Devleti'nin yönetime hâkim olduğu bir zamanda geçiren Ebû Hanîfe, bu dönemde yönetimin halk arasındaki adaletsizliklerine tanık olmuştur. O, Arap milliyetçiliğinin öne çıktığı, Arapların birinci sınıf, mevâlînin ise ikinci sınıf mü'min olarak görüldüğü, kâfirlerden alınan cizyenin mevâlîden de alındığı bir zamanda ortaya attığı itikadî fikirleriyle hem mevâlînin hem de Müslümanların büyük bir kısmının takdirini kazanmıştır. Müslümanın günlük hayatında maruz kalabileceği problemlere akla uygun ve kolaylıkla uygulanabilir fikhî çözümler getirmesi, kucaklayıcı itikadî görüşlere sahip olması onun mevâlînin ve tüm Müslümanların sevdiği, saygı duyduğu önemli bir âlim olmasına zemin hazırlamıştır.¹

Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini selefi görüşlerle aynileştirerek makalemize konu olan Ebû Abdurrahman Muhammed b. Abdurrahman b. İbrahim el-Hümeyyis, 1958 yılında Riyad'da doğan ve hâlen hayatta olan bir ilâhiyatçıdır. Bu sebeple hayatı hakkındaki bilgiler kişisel beyanı mahsulüdür. Riyad'taki el-İmam Muhammed bin Suûd Üniversitesinde Akîde ve Çağdaş Mezhepler Bölümünde okudu. el-İmam Muhammed bin Suûd Üniversitesi İlahiyat Bölümünü bitirdi. 1986 yılında yüksek lisanstan mezun oldu. Hümeyyis, Riyad'taki İbn Suûd Üniversitesi, Usulü'd-din Fakültesi, Akîde ve Çağdaş Mezhepler Bölümünde "Ebû Hanîfe'nin İtikad Esasları"nı konu alan tez çalışmasıyla 1990 yılında doktorasını tamamladı. Daha sonra bu çalışmasını kitap hâline getirdi. Yazdığı kitaplarından bazıları Türkçe'ye ve birçok dile tercüme edildi. Bu kitaplar Selefi görüşler içermeleriyle dikkat çekmektedir.

¹ Mustafa Aykaç, "Tahâvî Bağlamında İki Farklı Hanefilik Okuması: Ekmelüddîn el-Bâbertî ve İbn Ebi'l-İzz Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/ 33 (Haziran 2018), 21.

Eserlerinde kendisinin selefi olduğunu beyan eden Hümeyyis, makalemize konu olan kitabında Ebû Hanîfe'nin de selefi olduğunu ileri sürmektedir. Bu makalede Hümeyyis'in iddiasına dayanak olarak gösterdiği Ebû Hanîfe'nin görüşleri incelenmiştir. Böylece Hümeyyis'in iddia ettiği gibi Ebû Hanîfe'nin selefi olup olmadığı ortaya konacaktır.

1. Muhammed el-Hümeyyis'in Tevhîd Konusundaki Değerlendirmeleri

Hümeyyis tevhîdi, rubûbiyyet, ulûhiyyet, isim ve sıfat tevhîdi olarak üç kısma ayırmıştır. O, bu ayrımı yaparken önce rab ve ilah kelimelerinin mânâlarının birbirinden farklı olduğunu ileri sürmüştür. Hümeyyis, ilah kelimesini kendisine ibadet edilen ma'bûd olarak tanımlarken² rab kelimesini ise varlıkların terbiye edicisi, onları yetiştirip geliştiren, onların maliki, onları koruyan, idare eden, yaratan, rızıklandırıcı, yöneten, fayda ve zarar veren³ anlamına geldiğini söylemiştir. Hümeyyis, rubûbiyyet tevhîdini rab kelimesine yüklediği mana ile uyumlu olarak Allah'ın her şeyin rabbi, maliki, yaratıcısı ve rızık vericisi olduğuna; zorda kalanların duasına sadece O'nun icabet ettiğine; her şeyi yönettiğine; her şeye gücü yettiğine ve bu konuda hiçbir ortağının olmadığına inanmak şeklinde açıklamıştır.⁴ Ulûhiyyet tevhîdini ise her türlü ibadeti/kulluğu sadece O'na yapmak ve itaati sadece O'na has kılmak şeklinde açıklamıştır.⁵ Hümeyyis, isim ve sıfat tevhîdi hakkında ise Allah'ın kendisinde var olduğunu söylediği isim ve sıfatlarını ve bunların Kitap ve sünnette geçen manalarını ve hükümlerini kabul etmekle gerçekleşir demektedir.⁶ Buna göre o, müşriklerde tek bir rab inancı olduğunu iddia etmiş; fakat kendisine ibadet ettikleri birçok ilahlarının bulunduğunu savunmuştur. Böylece müşriklerde "rubûbiyyet tevhîdi" olduğunu fakat "ulûhiyyet tevhîdi" olmadığını iddia etmiştir.⁷

Kur'an-ı Kerim'de ise Allah'ın mutlak tevhîdi emrettiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, tevhîd hakkındaki bütün âyetlerde bu böyledir. Allah, kitabında kullarına rubûbiyyet, ulûhiyyet, isim ve sıfat tevhîdi diye bir ayırmadan söz etmemiş, "ulûhiyyet tevhîdi"ni bilmeyenin "rubûbiyyet tevhîdi" boşa gider dememiştir. Üstelik böyle bir ayırım olsaydı Allah'ın, kullarının ebedî saadetiyle ilgili olan böyle bir tevhîdden bahsetmeden; "... Bugün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve İslâm'ın size din olmasına razı oldum..."⁸ diye buyurması abes olurdu. Allah'ın abesle iştilal etmesi mümkün değildir.

Rab ve ilah kelimelerinin mânâ bakımından birbirinden ayrı olmadıklarının delili, bu kelimelerin çoğunlukla Kur'an'da birbirleri yerine kullanılmasıdır. Örneğin; müşrik

² Muhammed İbn Abdurrahman el Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe* (b.y.: Daru's-Sumey'ili'n-Neşr ve't-Tevzi, 1992), 241.

³ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe*, 215-216.

⁴ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe*, 216.

⁵ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe*, 245.

⁶ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe*, 283.

⁷ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe*, 203-207.

⁸ Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Mâide 5/3.

kimsenin Allah'ın azâbını tattıktan sonra pişmanlıkla şöyle diyeceği bildirilmiştir: *"Ah keşke rabbime hiç bir şeyi ortak koşmasaydım..."*⁹ Eğer rab ve ilah kelimelerinin mânâları Hümeyyis'in savunduğu gibi olsaydı bu âyette rab kelimesi yerine ilah kelimesinin kullanılması gerekirdi.

Yine Bakara Sûresi'nde şöyle buyrulmaktadır: *"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki (Allah'ın) azabından korunasınız."*¹⁰ Aynı şekilde Hümeyyis'in iddia ettiği gibi rab ve ilah kelimeleri farklı olsaydı âyette "Rabbimize kulluk ediniz" yerine "İlâhınıza kulluk ediniz" buyrulması gerekirdi.

Ayrıca iddia edilenin aksine müşriklerin tek bir rabbin varlığına inanmadıklarını gösteren pek çok âyet vardır. Mesela; Mâide Sûresi'nde şöyle buyrulmuştur: *"Hani havariler Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofraya indirebilir mi? demişlerdi..."*¹¹ Hâlbuki müşrikler iddia edildiği gibi "rubûbiyyet tevhîdi"ni bilip "ulûhiyyet tevhîdi"ni bilmiyor olsaydılar bu âyette rab yerine ilah kelimesinin kullanılması gerekirdi. Kur'an'da Hz. Yûsuf'un hapisteki iki arkadaşını "rubûbiyyet tevhîdi"ne davet ettiği âyet meâlen şöyledir: *"... Aynı ayrı birçok rablar mı daha iyidir, yoksa üstün olan bir Allah mı?"*¹² Görüldüğü gibi bu âyette müşriklerin birden fazla rabbe inandıkları bildirilmektedir. Yani Hümeyyis'in iddia ettiği gibi "rubûbiyyet tevhîdi"ni biliyor olsaydılar burada da rab yerine ilah kelimesinin kullanılması gerekirdi. Yukarıdaki âyetler gibi pek çok âyet Hümeyyis'in yaptığı tevhîd ayrımının doğru olmadığını kanıtlamakta ve Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın mutlak tevhîdi emrettiği görülmektedir.

Hümeyyis'in tevhîd taksimine Ebû Hanîfe'yi de ortak ederek şöyle dediği görülmektedir: "Genel olarak tevhîdin bu şekilde taksimi, Ebû Hanîfe'nin ve bazı tâbîlerinin sözlerinde de geçmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin şu sözü buna delâlet etmektedir: "Allah'a dua edilirken yukarıya doğru yönelinir, aşağıya değil. Çünkü Rubûbiyyet ve ulûhiyyet vasıflarında aşağıya yer yoktur." Buradan Hümeyyis'in Ebû Hanîfe'nin söz konusu açıklamalarını tezine dayanak oluşturacak şekilde yorumladığını söylemek mümkündür. Nitekim Ebû Hanîfe'nin söz konusu açıklaması tevhîdin taksimiyle ilgili görünmemektedir. Ebû Hanîfe *el-Fıkhu'l-Ekber*'de tevhîd konusundan bahsederken şöyle demiştir: "Bilmelisin ki, tevhîdin ve inanılması sahih olan şeylerin aslı, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye, hayrı ve şerri ile birlikte kaderin Allah'tan olduğuna inandım demenin gerekli oluşudur."¹³ Eğer Ebû Hanîfe, tevhîdi, "rubûbiyyet tevhîdi" ve "ulûhiyyet tevhîdi" olarak kısımlara ayırmış olsaydı yukarıda

⁹ el-Kehf 18/42.

¹⁰ el-Bakara 2/21.

¹¹ el-Mâide 5/112.

¹² Yûsuf 12/39.

¹³ Beyazîzâde Ahmed Efendi, *el Usulü'l-Münife li'l-İmam Ebû Hanîfe İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri: Araştırma ve Notlar İlavesiyle*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 38.

verdiğimiz alıntıda tevhîdden bahsederken açıkça belirtmesi gerekirdi. Onun böyle önemli bir konuyu ihmal etmesi, kişilerin kendi yorumlarına bırakması düşünülemez. Tevhîd konusundaki bu ayrımı İbn Teymiyye ve onun takipçilerinin yaptığı ve Hümeyyis'in de bu gelenekten beslenen âlimlerin kitaplarını esas aldığı görülmektedir. Zira o, İbn Ebi'l-İzz'in "Tahavî Şerhi"ni temel kaynak olarak aldığını belirtmiştir.¹⁴

Selefi geleneğe yakın duran İbn Ebi'l İzz, Tahavî'nin tevhîd konusuyla ilgili "Yüce Allah'ın tevhîdi hakkında, Allah'ın tevfiği ile inanarak, deriz ki: Şüphesiz ki Allah birdir; O'nun hiçbir ortağı yoktur."¹⁵ metnini şerh ederken tevhîdi kısımlara ayırmış ve şöyle yorumlamıştır:

"... rasullerin davet ettiği ve indirilen kitapların dile getirdiği tevhîd, "rubûbiyyet tevhîdi"ni de kapsayan "ulûhiyyet tevhîdi"dir. O da hiçbir şeyi ortak koşmaksızın bir ve tek olarak Allah'a ibadet etmektir. Çünkü Allah'a ortak koşan Arap müşrikler, "rubûbiyyet tevhîdi"ni kabul ediyorlardı. Gökleri ve yeri yaratanın, bir ve tek olduğunu itiraf ediyorlardı."¹⁶

Hümeyyis'in müşriklerin rubûbiyyet tevhîdini kabul ettikleri fakat ulûhiyyet tevhîdini kabul etmedikleri görüşüne dayanak olarak "Andolsun ki onlara: Göklerle yeri kim yarattı? diye sorsan, onlar elbette; Allah! diyeceklerdir."¹⁷ "De ki: Yeryüzü ve içindekiler kimindir, eğer biliyorsanız (söyleyin)? "Allah'ındır, diyeceklerdir. De ki: O hâlde iyice düşünüp ibret almaz mısınız?"¹⁸ âyetlerini delil getirdiği görülmektedir. Hâlbuki bu âyetler, rubûbiyyet ve ulûhiyyet olarak tevhîdin ayrıldığına delil olamaz. Mânâları açık olan âyetler müşriklerin gönüllerinde olmayan ve inanmadıkları şeyleri söylediklerini gösteriyor. Allah, onların yalancı olduklarını Mü'minûn Suresi'nde açıkça bildiriyor:

"De ki: Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş'ın Rabbi kimdir? Allah'ındır" diyecekler. Öyle ise ona karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" de. De ki, "Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin melekûtu (yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi gözeten, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?" diye sor! (Bunların hepsi) Allah'ındır" diyecekler. "Öyle ise nasıl aldanıyorsunuz?" de. Hayır, biz onlara gerçeği getirdik ama onlar yalancıdırlar."¹⁹

Ayrıca, Hûd Suresi'nde müşriklerin şöyle söylediği haber verilmektedir: "Seni ilâhlarımızdan biri fena çarpmış."²⁰ Bu âyette müşrikler açıkça putlarının zarar ve menfaat

¹⁴ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 14.

¹⁵ İbn Ebi'l-İzz ed-Dımeşkî el-Kadî Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerh'ul-Akîdetü't-Tahavîyye*, thk. Salih b. Abdurrahman el-Hüseyn (Şam: Guraba Yayınları, 1434/2013), 30.

¹⁶ İbn Ebi'l-İzz, *Şerh'ul-Akîdetü't-Tahavîyye*, 33.

¹⁷ Lokmân 31/25.

¹⁸ el-Mü'minûn 23/84-85.

¹⁹ el-Mü'minûn 23/84-90.

²⁰ Hûd 11/54.

verdiğine inandıklarını söylemektedirler. Eğer “rubûbiyyet tevhîdi”ne inansalardı, zarar ve menfaatin de sadece bir olan Allah’tan geleceğine inanmaları gerekirdi.

Hümeyyis kitabında müşriklerin “rubûbiyyet tevhîdi”ni kabul ettiklerini fakat “ulûhiyyet tevhîdi”ni kabul etmediklerini söyleyerek bu tezine Kur’an-ı Kerim’den; *“Andolsun, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette “Allah” derler, o hâlde nasıl (Allah’a kulluktan) çevriliyorlar.”*²¹ *“De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da kulaklara ve gözlere kim malik ve hâkim bulunuyor? Ölüden diriyi kim çıkarıyor? Her türlü işi kim idare ediyor? Allah diyecekler. De ki: Öyle ise (O’na asi olmaktan) sakınmıyor musunuz?”*²² âyetlerini delil getirmektedir.²³ Hümeyyis’in bu konuda delil olarak gösterdiği âyetler, müşrikler hakkında nâzil olmuştur. Şayet müşrikler “rubûbiyyet tevhîdi”ni bilmiş olsalardı, Allah’ı, kıyameti inkâr edip kâfir olmaz, başkalarını Allah’a ortak etmez ve onlara ibadet etmezlerdi.

Müşrikler, rubûbiyyet tevhîdi’ni bilselerdi Allah, *“Hayır, biz onlara gerçeği getirdik, fakat onlar kesinlikle yalancılardır.”*²⁴ buyurmayacaktı. Bu âyetteki maksadı daha iyi anlamak için önceki âyetlerle bir bütün olarak mânâsına bakılması gerekmektedir. Mü’minûn Sûresi’nde onların *“Dediler ki: “Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?”*²⁵ dedikleri bildirilmektedir. Bu âyette müşriklerin kıyâmeti inkâr ettiğini Allah haber vermektedir. Hümeyyis’in iddia ettiği gibi onlar “rubûbiyyet tevhîdi”ni bilselerdi inkâr etmezlerdi. Devamında, *“Andolsun, biz de bizden önce atalarımız da bununla tehdit edildik. Bu, öncekilerin uydurduğu masallardan başka bir şey değildir. De ki, “Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir? Allah’ındır” diyecekler. “Öyle ise siz hiç düşünüp öğüt almaz mısınız? de.”*²⁶ buyrulmuştur. Yukarıdaki âyetlerde müşriklerin doğru söylemedikleri anlatılmakla beraber başka âyetler de değerlendirildiğinde bu husus daha iyi anlaşılmaktadır. Allah, onların sözlerinde yalancı olduklarını yani inanmadıkları hâlde yalan söz söylediklerini açığa vurmaktadır:

“De ki: Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş’ın Rabbi kimdir? Allah’ındır” diyecekler. *“Öyle ise ona karşı gelmekten sakınmaz mısınız?”* de. De ki, *“Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin melekûtu (yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi gözeten, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?”* diye sor! *“(Bunların hepsi) Allah’ındır”* diyecekler. *“Öyle ise nasıl aldanıyorsunuz?”* de. Hayır, biz onlara gerçeği getirdik, fakat onlar kesinlikle yalancılardır.”²⁷

²¹ ez-Zuhruf 43/87.

²² Yûnus 10/31.

²³ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 209-210.

²⁴ el-Mü’minûn 23/90.

²⁵ el-Mü’minûn 23/82.

²⁶ el-Mü’minûn 23/83-85.

²⁷ el-Mü’minûn 23/89-90.

Hümeyyis'in iddia ettiği gibi müşrikler "rubûbiyyet tevhîdi"ni biliyor olsaydılar Allah yukarıdaki âyette geçtiği şekilde emretmezdi. Çünkü müşrikler bu şeylerin yaratıcısını bildikleri için kendilerinden bu şeylerin sorulması hakkındaki emir abes olurdu. Bu talebin Allah'tan sâdır olması muhaldir.

Ebû Hanîfe'nin, eseri *el-Âlim ve'l-Müteallim*'de "Allah'a inanıyoruz diyen fakat ona ibadet etmeyen"lerle ilgili olarak söyledikleri, Hümeyyis'in Ebû Hanîfe'nin tevhîdi kısımlara ayırdığıyla ilgili iddiasının gerçekliği yansıtmadığını göstermektedir. Ebû Hanîfe bu konuda şöyle söylemiştir:

"Mesela bir Yahudi'ye kime ibadet ettiğini sorarsanız, "Allah'a ibadet ediyorum." der, Allah'ı sorduğun zaman, O'nun beşer şeklinde yaratılmış olan oğlu Üzeyir olduğunu söyler. Bu durumda olan kimse Allah'a iman etmiş olmaz. Eğer bir Hristiyan'a kime ibadet ettiğini sorarsan, "Allah'a ibadet ediyorum," der. Allah'ı sorduğun zaman da, O'nun İsa'nın cesedinde ve Meryem'in rahminde gizlenen, bir yere sığan ve giren varlık olduğunu söyler. Bu durumda bulunan kimse ise Allah'a iman etmiş olmaz. Mecusiye de kime ibadet ettiğini sorarsan o da "Allah'a ibadet ediyorum" diye cevap verir. Fakat Allah'ı sorduğun zaman, onun ortağı, eşi ve çocuğu bulunan bir varlık olduğunu söyler. Bu durumda olan bir kimse de Allah'a iman etmiş olmaz. Bütün bu kimselerin Allah'ı bilmemeleri ve inkârları birdir. Vasıfları, sıfat ve ibadetleri ise çok ve değişiktir."²⁸

Görüldüğü gibi, Ebû Hanîfe bu kimseler için Hümeyyis'in iddia ettiği gibi "Bunlar Allah'a inandıklarını söyledikleri için "rubûbiyyet tevhîdi"ne sahipler; fakat ona ibadet etmedikleri için "ulûhiyyet tevhîdi"ne inanmıyorlar" dememekte, "Bu durumdaki kimseler Allah'a iman etmiş olmaz" demektedir. Ebu Hanife'de böyle bir tasnif olmadığı gibi onun tevhîd hakkındaki ifadelerinin de böyle bir taksime yorulmasının zorlama bir yorum olduğu görülmektedir. Yani buradan Ebû Hanîfe'nin tevhîdi bir bütün olarak kabul ettiği, kısımlara ayırmadığı açıkça anlaşılmaktadır. O devamında bir örnek vererek durumu izah etmektedir. Bu örnekte üç kişiden bahsedilmektedir. Bu kimselerin kendilerinde dünyada eşi olmayan bir inci bulunduğunu iddia ettiklerini, sırayla birinin kara bir üzüm tanesini, diğerinin bir ayvayı, ötekini de bir çamur parçasını çıkartarak bunların iddia ettikleri inci olduğuna yemin ederek bu konuda birbirleriyle tartıştıklarını misal vermektedir. Devamında Ebû Hanîfe şöyle demektedir:

"Bu üç kişi inciyi bilmedikleri konusunda birleşmişlerdir. Zira sıfatları çok ve değişik olmasına rağmen, hiçbiri inciyi bilmemektedir. İşte böylece sen, onların tavsif ve ibadet ettiklerine, ibadet etmediğini bilirsin. Çünkü onlar üç ya da iki ilah tavsif ediyorlar, tavsif ettiklerine de ibadet ediyorlar. Oysaki sen bir olan Allah'ı tavsif ediyorsun. O hâlde senin ibadet ettiğin mabudun onların ibadet ettiğinden başkadır. Bunun için Kur'an'da: 'De ki, Ey

²⁸ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 30.

kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam, siz de benim taptığıma tapmazsınız.'²⁹ buyrulmuştur."³⁰

Hümeyyis'in tevhîdi kısımlara ayırmak için delil gösterdiği yukarıdaki âyeti, Ebû Hanîfe'nin tevhîdin tek olduğu konusunda delil getirdiğini görüyoruz.

Ebû Hanîfe'nin öğrencisi, *el-Âlim ve'l-Müteallim*'de hocasına şöyle bir soru yönelmiştir: "...Fakat niçin onlar, Allah rabbimizdir dedikleri hâlde, Allah'ı bilmeyen kimseler oluyorlar?" Ebû Hanîfe bu soruyu şöyle cevaplandırmıştır: "Şüphesiz ki onların Allah rabbimizdir, dediklerini biliyorum. Oysaki onlar bununla da Allah'ı bilmiyorlar. Çünkü Allah '*Onlara gökleri ve yeri kim yarattı*' diye soracak olsan, Allah derler. Sen de Allah'a hamdolsun de. Onların çoğu bilmezler.'³¹ buyurmaktadır." Burada Hümeyyis'in müşriklerde var olduğunu savunduğu "rubûbiyyet tevhîdi"ne delil olarak getirdiği âyeti, Ebû Hanîfe'nin nasıl yorumladığı dikkat çekicidir:

"... Yani onların çoğu, anasından kör olarak doğan bir sabînin, hiçbir şey bilmeksizin geceyi, gündüzü, sarıyı, siyahı söylemesi gibi, bu sözü gayri şuûrî olarak söyleyenler gibidir. Böyle kâfirler Allah'ın ismini, mü'minlerden işitmişler, işittiklerini de bilmeden söylemektedirler. Bunun için Kur'an-ı Kerim'de 'Âhirete inanmayanların kalpleri inkârcı, kendileri de kibirlidir'³² buyrulmuştur."³³

Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe'nin cevabı, Hümeyyis'in iddia ettiği gibi onun tevhîdi kısımlara ayırdığı yorumunu doğrulamamakta; tersine, Ebû Hanîfe'nin böyle bir ayırım yapmadığını delillendirmektedir. Müşrikler ve birtakım kâfirler, Allah'ın varlığını inkâr etmezler. Ancak, bu durumda olan müşrikler ve kâfirler için "rubûbiyyetin tevhîdini" biliyorlar ifadesi kullanılmaz. Buna, tevhîd de denmez. Hümeyyis, maalesef kâfirler hakkında inen âyetleri de böylelikle Müslümanlar için kullanmış ve büyük bir yanılığa düşmüştür.

Seleflerin tevhîdi rubûbiyyet ve ulûhiyyet şeklinde ikiye ayırmaları inanan fakat ameli olmayan Müslümanları tekfir etmelerine sebep olmaktadır. Onların, tevhîdi bu şekilde tanımlamaları ameli olmayan Müslümanları kâfirlerle ve müşriklerle eşit görmelerine zemin oluşturmuştur.

2. Allah'ın İsim ve Sıfatları Hakkındaki Değerlendirmeleri

2.1. Zâtî ve Subûtî Sıfatlar

Müslümanlar arasında Allah'ın zâtî ve sıfatları hakkında farklı görüşler söz konusudur. Ehl-i Sünnet şemsiyesini oluşturan Selef, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye'nin sahip

²⁹ el-Kâfirûn 109/1-3.

³⁰ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 30.

³¹ Lokmân 31/25.

³² en-Nahl 16/22.

³³ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 31.

olduğu görüşler ana hatlarıyla şöyledir: Selef, Allah'ın sıfatlarını kabul etmekle birlikte bu sıfatları zâtî veya fiilî olarak ayırmamaktadır. Selefin diğer görüşlerden ayrılan karakteristiği Allah'a izafe edilen el, yüz gibi ifadeleri olduğu gibi kabul etmesidir. Selef âlimleri bunları te'vil etmenin insanı şirke götüreceğine inanmışlardır. Eş'ariyye ve Matüridiyye mezhepleri ise "Allah sıfatlarının ne aynıdır ne de gayridir." anlayışını savunmuşlardır. Bu görüşe göre Allah, sıfatları ile kadim ve ezelidir. Allah'ın sıfatları mahlûkâtın sıfatlarıyla hiçbir benzerlik taşımaz.³⁴

Selefiyye, kelâm sıfatının mahlûk olduğunun kabul edilmesinin Allah'ın ezelde kelâm sıfatının olmadığı gibi yanlış bir sonuç doğuracağını söylemiştir.³⁵ Böylece onlar Allah'ın konuşma sıfatı ve Kelamullah'ın bir örneği olan *Kur'an*'ın ezelî olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hümeyyis de *Kur'an*'ın harfleriyle, kelimeleriyle ve mânâlarıyla Allah'ın kelâmı olduğunu, Allah'ın onu harfleri ve mânâlarıyla konuştuğunu söylemektedir.³⁶ O, Ebû Hanîfe'nin inancının da böyle olduğunu beyan ederek *el-Fıkhu'l-Ekber*'de geçen: "Kur'an, mushaflarda yazılı, gönüllerde muhafaza edilen, dillerde okunan ve Hz. Muhammed'e indirilmiş Allah kelâmıdır."³⁷ sözünü aktarmıştır. Kelâm sıfatı ile ilgili Hümeyyis'in savunduğu fikirler Selefi gelenek ile paralellik arz etmektedir. Hümeyyis bu görüşlerine Ebû Hanîfe'yi de dâhil etmiştir. Fakat *el-Fıkhu'l-Ekber*'den yaptığı bu alıntının eksik olduğunu belirtmek gerekir. İlgili paragrafta Ebû Hanîfe şöyle demektedir: "Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelâmı olup, mushaflarda yazılı, kalplerde mahfuz, dil ile okunur ve Hz. Peygamber'e indirilmiştir. Bizim *Kur'an-ı Kerim*'i telaffuzumuz, yazmamız ve okumamız mahlûktur; fakat *Kur'an* mahlûk değildir."³⁸ Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-Ekber*'de geçen bu ifadelerinden Hümeyyis ile aynı görüşte olmadığı anlaşılmakta, Hümeyyis'in Ebû Hanîfe'nin sözlerinin son bölümünü göz ardı ettiği görülmektedir. Hümeyyis kitabında, Ebû Hanîfe'nin fikirlerinin açıklayıcısı niteliğinde olan Tahavî'nin sözlerinden "Kelâm-ı Nefsi" görüşünün bâtil olduğunun kesin olarak anlaşıldığını ifade etmektedir.³⁹ Hâlbuki Ebû Hanîfe *el-Fıkhu'l-Ekber*'de konuyu açık bir şekilde izah etmektedir. O, Allah'ın konuşmasının bizim konuşmamız gibi olmadığını, O'nun bizim gibi mahreç ve harflere ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Ebû Hanîfe "O konuşur, fakat bizim konuşmamız gibi değil. Biz uzuvlar ve harflerle konuşuruz. Oysaki Allah, uzumsuz ve harfsiz konuşur. Harfler mahlûktur; fakat

³⁴ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 220.; Ömer Neseî, *Ömer Neseî Akaidi ve Tercümesi*, çev. Hüsamettin Vanlıoğlu vd. (İstanbul: Kitapkalbi Yayıncılık, 2019), 21.

³⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/196-203; Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 181.

³⁶ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 331-332.

³⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 53.; Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 332.

³⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 53.

³⁹ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 332.

Allah'ın kelâmı mahlûk değildir." ⁴⁰ demektedir. Yine o *el-Vasiyye*'de açıklamasını yapmaktadır.

"Kur'an, Allahu Teâlâ'nın mahlûk olmayan kelâmı, vahyi, tenzili, ilahî zâtının aynı olmayan, zâtından da ayrı düşünilemeyen kelâm sıfatıdır. O, mushaflarda yazılı olup dille okunur, kalplerde yer tutmaksızın muhafaza edilir. Mürekkep, kâğıt ve yazıların hepsi mahlûktur. Zirâ bunlar kulların fiilleri sonucudur. Fakat Allah'ın kelâmı mahlûk değildir. Yazılar, harfler, kelimeler, işaretler kulların anlama ihtiyacından dolayı mânâya delalet eden şeylerdir. Allah'ın kelâmı zâtıyla kâim olup, mânâsı bu delalet edici şeylerle anlaşılır. Allah'ın kelâmının mahlûk olduğunu söyleyen kimse kâfir olur. Allahû Teâlâ daima kendisine ibadet olunan mabuddur. Kelâmı ise kendisinden ayrılmaksızın okunan, yazılan ve hıfzolunandır."

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe'nin eserlerinde dile getirdiği bu görüşleri Ehl-i Sünnet kelâmcılarının "Kelâm-ı Nefsî" ve "Kelâm-ı Lafzî" ayrımıyla aynı doğrultudadır. Fakat Hümeyyis'in savunduğu görüşler, Ebû Hanîfe'nin görüşlerine uymamakla birlikte Seleflerin savunduğu görüşlerle aynı doğrultudadır.

2.2. Haberî Sıfatlar

Kaynağı nas olan, yaratıcı ile yaratılmış varlıkların benzerliğini andıran sıfatlara "haberî sıfatlar" denilmiştir. Haberî sıfatların bir bölümü sadece *Kur'an-ı Kerim*'de geçmekte, bir bölümünden de *Kur'an-ı Kerim*'de bulunmakla birlikte aynı zamanda hadislerde de söz edilmektedir. Bu sıfatlardan "ayn (göz)"⁴¹, "vech (yüz)"⁴², "yed (el)"⁴³ gibi bazıları Allah'ın zâtıyla; nüzûl (inmek), istivâ (kurulmak, oturmak, kaplamak), "meci' (gelmek)"⁴⁴ gibi bazıları da Allah'ın hem zâtıyla hem fiilleriyle ilgilidir.

Selef ve halef bilginleri arasında "tenzih" esas olmak üzere müteşabihât konusunda iki ayrı yaklaşım görülmektedir. Selef ve halef bilginleri arasındaki icmâ ise eksiklik ve hudûsa sebebiyet verebilecek zâhirî anlamları almamalarıdır.

Selefin yaklaşımı; akâid konusunda aklî çıkarımlarda bulunmamak ve müteşabih âyetleri te'vil etmemektir. Allah'ı şânına yakışmayacak niteliklerden tenzih etmekle beraber, zâtına sıfat olarak zikretmiş niteliklerin gerçek mânâsını Allah'a bırakmak, yorum ve izah yapmamaktır. Örneğin; istivâ kelimesinin bilinen on küsur anlamından biri olan "istikrar"ı almamak gibi; "nuzûl"u bir mekândan bir mekâna geçmek, yukarıdan aşağıya inme mânâsında kullanmamak gibi, İlahî murada karışmamaktır.

Halefin yaklaşımı, müteşabih âyetlerin zâhirine tutunup tecsim ve teşbih akîdesine ilhat edenlerin yayılmasına mani olmak için illa bir anlam verilecekse söz konusu kelimeleri

⁴⁰ Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ekber - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 54.

⁴¹ el-Kamer 54/14.

⁴² er-Rahmân 55/27.

⁴³ Sâd 38/75.

⁴⁴ el-Fecr 89/22.

Arap dilinin izin verdiği mânâları arasından tenzih akîdesine en müsait olanı alıp mânâlandırmaktır. Örneğin; istivâyı on küsur mânâsı içinden “istikrar (yerleşti)” veya “celese (oturdu)” değil de, “istila” (malik oldu) mânâsını alırlar ve bu mânânın mutlak olarak Allah'ın muradı olduğunu iddia etmeden “en doğrusunu Allah bilir” derler. Halefin te'vil yöntemini tercih etmesinin en önemli nedenlerinden birisi, selevin müteşabih âyetleri te'vil etmeden zâhir mânâları üzerine bırakmalarını yanlış değerlendiren ya da istismar etmek isteyen bazı grupların ifrata düşerek teşbihe gitmeleridir.⁴⁵ Müşebbihe ve Mücessime bu gruplardandır. Görüldüğü gibi selev ve halef âlimleri iki konuda ittifak etmişlerdir. Her ikisinin de ittifakı, teşbihi kaldırmak, Allah'ı bir şeye benzetmekten kaçınmak içindir.⁴⁶

Hümeyyis ise konuyla ilgili olarak, “İmam Ebû Hanîfe, Allah'ın Arş'ına istivâ ettiğini ve azametini yaraşır bir şekilde yarattıklarının üstünde olduğunu kabul eder. Onun şu sözleri bunun delilidir: ‘Biz, Allah'ın herhangi bir ihtiyacı olmaksızın Arş'a istivâ ettiğini kabul ederiz.’⁴⁷ demektedir.”⁴⁸ Hümeyyis yaptığı bu alıntıdan sonra Allah'ın mekân olarak Arş'ın üstünde olduğunu delillendirmek maksadıyla, Tahavî'den de alıntılar yapmıştır. İmam Malik'in “İstivâ'nın anlamı malûm, keyfiyeti meçhuldür.”⁴⁹ sözünü zikrettikten sonra, Ali el-Karî'nin bu sözle ilgili olarak Ebû Hanîfe'nin de bu görüşü tercih ettiğini söylediğini aktarmaktadır.⁵⁰ Daha sonra da istivâ ile ilgili âyetlerle beraber istivâ ve uluv sıfatlarına delalet ettiklerini söylediği hadisleri delil olarak vermiştir.⁵¹ Hümeyyis'in örnek olarak zikrettiği âyetler şunlardır: “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ edendir.”⁵² “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek Arş'a istivâ eden Allah'tır.”⁵³ “Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır.”⁵⁴ “Rahman, Arş'a istivâ etmiştir.”⁵⁵

Hümeyyis, Allah'ın mekân olarak Arş'ın üstünde olduğunu delillendirmek için İmam Malik'in “İstivâ'nın anlamı malûm, keyfiyeti meçhuldür.” sözünü aktarmıştır.⁵⁶ Bu sözün iki farklı yorumlama biçimi olduğundan bahsedilmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri istivânın; Allah'ın *Kur'an*'da, zâtı hakkında sıfatı olarak kullandığı bir kelime olduğunu söylemişlerdir.

⁴⁵ Mevlüt Özler, “İlahî İsim ve Sıfatlar”, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 245.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. İlyas Çelebi, “Sıfat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/100-106.

⁴⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 66.

⁴⁸ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 337.

⁴⁹ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 400; Ebu'l-Muin en-Neseî, *Bahrü'l-Kelâm*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınevi, 2019), 46.

⁵⁰ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 337-338.

⁵¹ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 339.

⁵² el-A'râf 7/54.

⁵³ Yûnus 10/3.

⁵⁴ er-Ra'd 13/2.

⁵⁵ Tâhâ 20/5.

⁵⁶ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 337.

Buna göre *Kur'an*'da haber verildiği için bilinmektedir ki istivâ denilen bir şey var. Fakat nasıl olduğu bilinemez. Bir de istivâyı, İbn Teymiyye ve takipçilerinin yorumlama biçiminden bahsedilmektedir. Onlar istivâ malumdur, sözünden istivânın mekân tutmak, yerleşmek, oturmak mânâlarına geldiğini kastetmekte, bu anlamda malum olduğunu söylemektedirler. Ama nasıl yerleşti, nasıl kuruldu, nasıl mekân tuttu bilemeyiz, bu anlamda keyfiyeti meçhuldür demektedirler.⁵⁷ Hümeyyis'in bu söze yüklediği anlam, onun takip ettiği gelenek hakkında ipucu vermektedir.

Yine o, uluv sıfatına delil olarak Ebû Hureyre'nin "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah varlıkları yarattığı zaman yanında, Arş'ın üstünde bulunan kitaba, 'Benim rahmetim gazabımdan üstündür' diye yazmıştır."⁵⁸ dediğini nakletmiştir. Akabinde; sahabenin, onları izleyenlerin ve Ebû Hanîfe'nin Allah'ın yedi kat göğün üstünde Arş'a istivâ ettiği ve yarattıklarından ayrı olduğu itikadında olduklarını vurgulamıştır.⁵⁹ Hâlbuki Ebû Hanîfe eserinde konuyla ilgili şunları söylemektedir:

"Allahu Teâlâ, kendisi için bir ihtiyaç ve (Arş'ın üzerine) istikrar (yerleşme, mekân tutma) olmaksızın Arş'a istivâ etmiştir. O, Arş'ı da diğer mahlûkatı da korumaktadır. Eğer (Arş'a ve bir yerde yerleşip mekân tutmaya) muhtaç olsaydı, tıpkı mahlûklar gibi âlemi yoktan var etmeye ve idareye kadir olamazdı. (Bir mekânda) oturmaya ve karar kılmaya muhtaç olsaydı, Arş'ı yaratmadan önce Allah'ın nerede olduğu sorusu ortaya çıkardı. Yüce Allah bundan münezzehtir."⁶⁰

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe, Allah'a bir mekân isnadında bulunmaktan kaçınmakta, O'nu bundan tenzih etmektedir. Fakat Hümeyyis, Allah'ın Arş'a istivâ ettiğine, Arş'ın üzerinde, yukarıda olduğuna delil getirmek amacıyla Ebû Hanîfe'nin sözünü naklederken paragrafın bütününe göz önüne almamış sadece bir cümlesi ile yetinmiştir. Bu durum ise anlatılmak istenen mânâyı tamamen değiştirmektedir.

Hümeyyis'in yukarıda Ebû Hanîfe'den yaptığı alıntının eksik olduğu görülmektedir. Hümeyyis'in yaptığı alıntı ile Ebû Hanîfe'nin eserinde geçen ilgili metnin tamamı karşılaştırıldığında yapılan eksik alıntının Ebû Hanîfe'nin savunduğu görüşleri tamamen değiştirdiği açıktır. Hümeyyis, "İmam Ebû Hanîfe, Allah'ın Arş'ına istivâ ettiğini ve azametine yaraşır bir şekilde yarattıklarının üstünde olduğunu kabul eder." diyerek Ebû Hanîfe'nin eserlerinde savunduğu görüşle tamamen karşıt bir fikir ortaya atmıştır.

⁵⁷ Seyyid Ali Hoşafçı Haseni, *Selefilik Adı Altındaki Görüşlere Ehl-i Sünnet'in Cevapları Hadislerin Tahriç ve Değerlendirmeleriyle* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015), 922.

⁵⁸ Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Cu'fî, *el-Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buga (Beyrut: y.y., 1987), 13/384; Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe*, 339.

⁵⁹ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe*, 339-340.

⁶⁰ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 66; Ali el-Kâri el-Hanefî, *el-Fıkhu'l-Ekber Şerhi: İmâmı Âzam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit el-Kûfî* (Beyrut Lübnan: Daru'l-kutub el-ilmîyye, 1404/1984), 61; Hoşafçı, *Selefilik*, 912.

Burada Hümeyyis'in "... azametinde yaraşır bir şekilde yarattıklarının üstünde olduğu..." ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Hümeyyis kitabının başka bir yerinde şöyle demektedir: "Üstte olanın altta olanların üstünde olması, onun altta olana muhtaç olmasını gerektirmez."⁶¹ Onun bu yorumları, Mücessime'nin Allah'a mekân ve cihet atfeden görüşlerini akla getirmektedir.

Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet âlimleri Allah'ın cisim olmaktan ve cisme ait tüm özelliklerden berî olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Buna göre mutlak olarak "*Allah cisimdir*" denilemeyeceği gibi "Allah diğer cisimlere benzemeyen farklı bir cisimdir" de denilemez. Âyette geçen istivâ kelimesine on kusur mânâsından biri olan "yerleşti" mânâsını verip sonra da Arş O'nu sınırlandıramaz, O Arş'ı sınırlandırır, demek çelişkili bir düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Allah'ı cisimleştirenler bilindiği gibi Mücessime denilen gruptur. Bu gruplara yakın olanların iddia ettiği gibi söz konusu sıfatların zâhiri ilk akla gelen, teşbih ve tecsim çağrıştıran mânâlarını almak selefin tavrı değildir. "Biz bunları alırken mahlûkata benzetmeyi reddediyoruz" diyenler, Mücessime'ye yakın olan ve kendilerini Selefi olarak adlandıranlardır.⁶²

Muhammed el-Hümeyyis, kitabında Ebû Hanîfe'nin îtikad esaslarında kabul ettiği kaynakları açıklarken bunlardan birinin de fitrat olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "... Nitekim o (Ebû Hanife), Allah Teâlâ'nın uluv/bütün varlıkların üstünde oluş sıfatına fitratı delil göstermiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah'a dua ederken yukarıya doğru yönelinir, aşağıya değil. Çünkü rubûbiyyet ve ulûhiyyet vasıflarında aşağıya yer yoktur."⁶³ Hümeyyis, Ebû Hanîfe'nin bu sözünü, kitabının muhtelif yerlerinde tekrar ederek aynı konuda delil göstermiş, bir yerinde şöyle bir yorum yapmıştır: "İnsanlar, Allah Teâlâ'nın aşağıda değil, yukarıda olduğunu bilecek şekilde yaratılmışlardır. İmam Ebû Hanîfe, buna cariyeye hadisini delil getirmiştir."⁶⁴ Ayrıca kitabında açıkça Ebû Hanîfe'nin Allah'ın gökte olduğuna inandığını söylemiş,⁶⁵ buna delil olarak da Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-Ebsat*'ta geçen sözünü eksik olarak almıştır. Hümeyyis, kitabında Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini bildirmiştir: "Kim, 'Benim rabbim gökte midir, yoksa yerde midir, bilmiyorum.' derse kâfir olur. 'Allah, Arş'tadır; Arş ise gökte midir, yoksa yerde midir, bilmiyorum' derse yine kâfir olur."⁶⁶

Seleflere göre Allah'ın bütün varlıkların üstünde olması O'nun hem zâtıyla hem de sıfatlarıyla yarattıklarından yukarıda, yüksekte olması mânâsı taşımaktadır. Hümeyyis, kitabında böyle bir sıfatı, yani yukarıda oluş/uluv sıfatını belirterek hemen akabinde Ebû Hanîfe'nin ulûhiyyetle ilgili sözlerinden bir cümle alması, Selefi çevrelerce benimsenen bu

⁶¹ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 337.

⁶² Hoşafçı, *Seleflik*, 911.

⁶³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 44; Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 156.

⁶⁴ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 232-233.

⁶⁵ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 307.

⁶⁶ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 307.

yorumla Ebû Hanîfe'nin görüşünün örtüştüğü izlenimini vermiştir. Hâlbuki *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ta Ebû Hanîfe; "Bilmiyorum, rabbim semada mı yoksa arzda mıdır? diyen kimse kâfir olur. Keza 'Allah Arş üzerindedir' diyen de; 'Bilmiyorum, Arş semada mı yoksa arzda mıdır?' diyen de böyledir."⁶⁷ diyerek Allah'a mekân isnadında bulunanın kâfir olacağını söylemiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri, Allah'ın bir mekâna yerleşmediği, hakkında zamanın işlemediği, yer ve yön mânâları bakımından yükseklik ve alçaklıkla, yakınlık veya uzaklıkla nitelenemeyeceği konularında ittifak etmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin "Yüce Allah'a dua ederken yukarıya doğru yönelinir, aşağıya değil. Çünkü rubûbiyyet ve ulûhiyyet vasıflarında aşağıya yer yoktur."⁶⁸ sözlerinden de Allah'ın üst yön dâhil tüm yönlerden münezzehe olduğu; ancak üstünlük ve gâlibiyet, kudret ve hâkimiyet bakımından bütün varlıklardan üstte olduğu mânâları anlaşılmaktadır. Ebû Hanîfe'nin yukarıdaki sözlerinin hemen akabinde naklettiği cariyeye hadisinden de bu mânâlar murat edilmiştir. Yoksa Hümeyyis'in iddia ettiği gibi Allah'a mekân isnadı söz konusu değildir.

Bu konuyla ilgili Ali el-Karî, Ebû Hanîfe'nin müteşabih sıfatlara inanıp, te'villerden kaçındığını, Allah'ı zâhirlerinden tenzih ettiğini ve müteşabih olanların ilmini onları bilenlere havale ettiğini belirterek selef ve halef bilginlerinin bu konuda görüş birliği içinde olduklarını söylemektedir.⁶⁹

Hümeyyis, fitrat delilinden bahsederken, Selefler'in îtikadı olan Allah'ın yarattıklarının üstünde olması ve Arş'ına istivâ etmesi konusunun Ebû Hanîfe'nin ve diğer müçtehit imamların da îtikâdı olduğu iddiasını tekrarlayarak İmam Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'nin şöyle dediğini aktarmıştır:

"Bütün insanlar, Allah'a dua ettikleri zaman ellerini göğe kaldırırılar. Eğer Allah Teâla yerde olsaydı, O, onlarla beraber yeryüzünde olduğu hâlde ellerini göğe kaldırmazlardı. Sonra Allah Teâla'nın Arş'ı yaratıp zâtıyla O'na istivâ ettiği, sonra yeri ve gökleri yarattığı, sonra yerden göğe ve Arş'a yöneldiği konusundaki haberler tevatür derecesine ulaşmıştır. Demek ki O, yarattıklarından bağımsız ve ayrı olarak zâtıyla göklerin ve Arş'ın üstündedir. İlmi ise mahlûkatının içindedir; onlar, O'nun bilgisi dışına çıkamazlar."⁷⁰

Bu yorumlardan Allah'a mekân isnadı anlaşılmakta, yer ve yön ile sınırlandırılarak Mücessime ile benzer bir görüş ortaya konmaktadır. Bu konuyla ilgili İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynînin,⁷¹ "Allah Teâla'nın mekân itibariyle yüce sıfatını nefyeden, Allah vardı, fakat Arş yok idi. O (Allah'ın) şimdi evvelde olduğu şey üzeredir."⁷² sözünü söylediği sabittir.

⁶⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 44.

⁶⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 44.

⁶⁹ Ali el-Kârî, *el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi*, 171-172.

⁷⁰ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 308.

⁷¹ Ebü'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbüri (ö.478/1085). Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülazîm Mahmûd ed Dîb, "Cüveynî, İmamül Haremeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/ 141-144.

⁷² Ali el-Kârî, *el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi*, 172.

Hümeyyis'in fitrat deliline kanıt gösterdiği ve İbn Ebî Şeybe'den naklettiği "ellerin dua esnasında yukarı kaldırılması" onun savunduğu itikadına bir delil olamaz. Hümeyyis'in ve Selefilere'in mantığına göre dua ederken ellerin yukarı kaldırılması delil ise namaz esnasında başın secdeye konulması ve Kâbe'ye yönelmesinin de aynı kabilden bir delil olması gerekir. Hâlbuki namazda kul başını secde için yere koymakta ve rabbini bütün noksan sıfatlardan tenzih etmektedir. Bu tabloda hareketle Allah'ın yeryüzü cihetinde olduğunun söylenemeyeceği açıktır. Zira Allah'ın yeryüzü cihetinde olmadığı icmâ ile sabittir. Ali el-Karî, Bişr el-Merîsi'nin secdede iken, "Sübhâne Rabbi'l-a'lâ ve'l-Esfel" demesini Allah'ın isimlerini inkâr edip dinden çıkmak olarak değerlendirmiş ve onun, bu batıl görüşünün doğruluğu için "dua ederken ellerin semaya kaldırılması" hususunu delil göstermesinin garip olduğunu belirtmiştir. Ali el-Karî'nin de ifade ettiği gibi ellerin dua esnasında yukarı kaldırılmasının delil olarak öne sürülmesi oldukça gariptir. Zira semâ; vahyin geldiği, bütün canlıların muhtaç olduğu yağmurun indirildiği, kulların amellerinin yükseltildiği yer mânâsına olmak üzere duanın kıblesidir. Zâriyat Sûresi 22. âyette rızkımızın ve va'd olunan Cennet'in semâda olduğu haber verilmektedir. İnsan ihtiyacının giderileceği yere doğru yönelmeye meyilli yaratılmıştır. Yüce Allah ne Kâbe'de ne de yerin altında olduğu hâlde namazda Kâbe'ye yönelmek, secde anında alını yere koymak gibi dua esnasında ellerin semâya kaldırılması da yalnız kulluk ve itaat alametidir.⁷³

Hümeyyis'in uluv/yukarıda oluş olarak nitelendirdiği sığata delil olarak gösterdiği âyetlerden biri de "Rahman, Arş'ın üzerine istivâ etmiştir."⁷⁴ âyetidir.⁷⁵ Tahavî, *el-Akîdetü't Tahaviyye*'de Arş ve Kürsî konusunda; "Allah Teâlâ'nın kitabında beyan ettiği gibi Arş ve Kürsî haktır. O'nun Arş'a ve Arş'ın dışındaki varlıklara ihtiyacı yoktur. O her şeyi kuşatır ve her şeyin üstündedir. Mahlûkatını ise O'nu kuşatmaktan aciz bırakmıştır."⁷⁶ demektedir. Metni şerh eden İmam Babertî, Arş ve Kürsî konusunda Ehl-i Sünnet âlimlerinin müteşabih âyetlere yaklaşımını açıkça belirterek İmam Tahavî'nin Mücessime fırkasının vehimlerinin yanlışlığını ortaya koymak amacıyla "O'nun Arş'a ve O'nun dışındaki varlıklara ihtiyacı yoktur." dediğini söylemiştir. Şüphesiz Arş, Allah'ın yaratmasıyla var olmuştur. Onu yaratmadan önce de hiçbir mekâna ihtiyacı yoktu. Şayet onu yarattıktan sonra ona yerleşmiş olsaydı ona ihtiyaç duymuş olurdu. O ise eksiklik alametlerindedir. Allah tüm bunlardan büyük bir yücelikle yücedir.⁷⁷

İmam Babertî'nin *Tahavî Akâidi Şerhi*'ndeki bu açıklamalarından da anlaşıldığı gibi Tahavî de "Allah'ın gökte olduğu, Arş'a yerleştiği" gibi Allah'a mekân isnadında bulunan fikirlere karşı çıkmıştır. Yine Tahavî'nin *Akâid*'inde geçen "Allah her şeyi kuşatmıştır." sözü

⁷³ Ali el-Kârî, *el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi*, 172-173.

⁷⁴ Tâhâ 20/5.

⁷⁵ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebî Hanîfe*, 309.

⁷⁶ İbn Ebî'l-İzz, *el Akîdetü't Tahaviyye ve Şerhi*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2018), 330.

⁷⁷ Babertî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Şerhu'l Akîdeti't-Tahaviyye*, thk. Ahmed Mahmud eş-Şehade (y.y.: Mektebetü'l-Hanîfeti, ts.), 179-181.

ile zarfın mazrufu kuşatması gibi değil, O'nun ilim ile her şeyi kuşattığını ifade etmiştir. Çünkü bu cisimlerin özelliklerindedir. Allah bundan münezzehtir. Tahavî "Allah her şeyin üstündedir." sözü ile üstünlüğün; konum, güç ve galibiyetle olduğunu, mekân cihetiyle olmadığını belirtmiştir. Allah, "O, kullarının üstünde kahhardır (yegâne galip)"⁷⁸ buyurmaktadır. Zira kahr/güç ile üstünlük olmadan övünme olmaz. Nitekim gözcü, mekân itibarıyla sultanın üstünde olur. Görüldüğü gibi Allah'a cihet isnat ederek O'nu cisimleştirenler büyük bir hatanın içine düşmüşlerdir.⁷⁹

Hümeyyis, "Maiyet (beraber olma) Sıfatı" başlığı altında açıklama yaparken Ebû Hanîfe'nin Allah'ın gökte olduğuna inandığını belirterek onun *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ta geçen sözlerini tekrar etmiştir. Hümeyyis'in Ebû Hanîfe'nin bu sözlerini kitabının değişik yerlerinde defaatle belirttiğini, bunu yaparken de her seferinde eksik alıntı yaptığını görmekteyiz. Ayrıca onun, Allah'ın "uluv (yukarıda oluş)" sıfatı ile "maiyet (kullarıyla beraber olma)" sıfatı arasında bir zıtlığın olmadığını beyan ettiğini savunmuştur. Devamında Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Teâlâ yerde değil, göktedir. Bunun üzerine bir adam ona dedi ki: 'Peki o zaman 'Allah sizinle beraberdir.'⁸⁰ âyetine ne dersin?' Ebû Hanîfe ona şöyle cevap verdi: Bu, senin, senden uzak birine 'ben seninle beraberim' diye mektup yazman gibidir."⁸¹

Hümeyyis'in açıklamalarından, Ebû Hanîfe'nin Arş ve istivâ hakkındaki görüşlerini sağlıklı analiz edemediği sonucu çıkmaktadır. Ebû Hanîfe'nin görüşleri açıktır. *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ta geçen ve Hümeyyis'in her fırsatta dile getirdiği açıklaması⁸² Allah'a mekan isnadında bulunmaktan kaçındığını göstermektedir. Fakat Hümeyyis'in naklindeki eksik cümle mânâyı tamamen değiştirmektedir. Oysaki iddia edilenin aksine Ebû Hanîfe, Allah'a mekân isnadında bulunanın kâfir olacağını söylemiştir.⁸³

Hümeyyis'in, yukarıda verdiğimiz naklinde Ebû Hanîfe ile ilgili iki iddiası söz konusudur. Bu iddialardan ikincisi ile ilk iddiasını perçinlemektedir. O, ilk olarak Ebû Hanîfe'nin Allah'ın gökte olduğuna inandığını söylemiş, ikinci olarak da bu inancının Allah'ın kullarıyla beraber olmasına zıt olmadığını ispatladığını iddia etmiştir. Hâlbuki Ebû Hanîfe meşhur eseri *el-Fıkhü'l-Ekber*'de Allah'ın kula yakınlığı meselesini şöyle açıklamaktadır:

"Yüce Allah'ın yakınlığı veya uzaklığı mesafenin uzunluğu veya kısalığı türünden değildir. Fakat mü'minleri yüceltme, kâfirleri aşağılama mânâsındadır. İtaatli olan keyfiyetsiz olarak Allah'a yakındır. Asi olan ise O'ndan uzaktır. Yakında bulunma ve yönelme

⁷⁸ el-En'âm 6/18.

⁷⁹ Babertî, *Şerh'ul-Akideti't-Tahaviyye*, 180-181.

⁸⁰ el-Hadîd 57/4.

⁸¹ Hümeyyis, *Usulid-din inde'l-İmamı Ebû Hanîfe*, 299-300.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 55.

⁸³ Ali el-Kâri, *el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi*, 171.

hitap eden için bahis konusudur. Cennette Allah'a yakın olmak, O'nun huzurunda durmak ve ahirette O'nu görmek aynı şekilde keyfiyetsiz vuku bulacaktır."⁸⁴

Ayrıca Hümeyyis'e göre Ebû Hanîfe, sıfatların mânâsını mutlak olarak Allah'a havale etmemiştir. Çünkü ona göre sıfatların zahir mânâlarında mutlak bir tefvize yer yoktur. Hümeyyis, Ebû Hanîfe'nin sözlerini "*sıfatların mânâlarının bilinebileceği, sadece keyfiyetinin bilinemeyeceği*" şeklinde yorumlamıştır. Daha sonra Allah'ın indiği, çıktığı, elinin, yüzünün, nefsinin olduğu, bu sıfatların mânâsının açık olduğu sadece keyfiyetlerinin bilinemediği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Bu yorumlarından sonra Hümeyyis, Ebû Hanîfe'nin te'vili ve mutlak tefvizi (mânâyı Allah'a havale etmek) reddettiği sonucuna ulaşmıştır.

Hümeyyis, "*kelâmî te'vil*" ifadesini "lafzın zâhir mânâsını almayıp ona aklın münasip gördüğü farklı bir mânâ vermek" şeklinde tanımlamıştır. Hümeyyis'in te'vil tanımı bilgi eksikliğinden kaynaklanıyor olabilir. Zira caiz olan te'vilin Ehl-i Sünnet, Selef ve Ebû Hanîfe de dâhil İslâm âlimlerinin cumhuru tarafından yapıldığı ve te'vil için birtakım sıhhat şartlarının arandığı bilgisi, Hümeyyis'in görüşünün belirtilen sıhhat şartlarına riayet edenler için doğru olmadığını kanıtlamaktadır.⁸⁵

Ehl-i Sünnet âlimlerinin zaruret bulunması koşuluyla te'vil yapılmasına ruhsat verdikleri belirtilmekte ve onların bu konuda kabul ettikleri kurallarının olduğu ifade edilmektedir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin "aklın caiz görüp, *Kur'an* ve sünnetin de caiz bulduğu her şeyi zâhir (görünürdeki) mânâsında almaya dair bir kural koydukları ve bu kuralın söz birliğiyle kabul edildiği" belirtilmiştir.⁸⁶ Ehl-i Sünnet âlimlerinin söz birliğiyle kabul ettiği bu kuraldan İbn Münîr'in⁸⁷ (ö. 683/1284), Hadid Sûresi'nden söz ederken, Allame Senûsî'nin⁸⁸(ö. 895/1490) de *Şerhu Kübrâ*'da açıkça ifade ettiği kaynaklarda bildirilmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin amelî konularda caiz olan te'vili yaptığı, nasları diğer nasların bütünü içinde anlamlandırarak bazen zâhir mânânın dışına çıktığı ifade edilmektedir.⁸⁹

⁸⁴ Beyazîzâde, *Usulü'l-Münife*, 54-55.

⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Te'vil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/27-28.

⁸⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Esâsu't-Takdîs Fî İlmi'l-Kelâm*, çev. İbrahim Coşkun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 198; el-Cüveynî, *el-Varakât Fıkıh Usulü*, çev. Adnan Memduhoğlu (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 65; Kâdî İyaz, *eş-Şifâ bi Tarifi Hukuki'l-Mustafa*, çev. Naim Erdoğan-Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993), 187,189,204.

⁸⁷ Mâlikî mezhebi fıkıh âlimlerinden olup kelâm, edebiyat, tefsir ve lügat ilminde söz sahibiydi. İskenderiye şehrinde kadılık yaptı. İbn Münîr Câmî'ul-Cüyûşî ve başka birçok medreselerde ders okuttu. Geniş bilgi için bkz. "İbn'ül-Münîr", *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi* (Erişim 30.Ağustos 2019).

⁸⁸ Hadis, kelâm, mantık ve kırâat âlimi. Nasruddîn ez-Zevâvî, Seyyid Şerif Ebû'l-Haccâc Yusuf bin Ebi'l-Abbâs, Ebu'l-Haasen Tâlûtî, Hasen er-Râsîdî ve daha başka âlimlerden ilim öğrendi. İbn-i Sa'd, Ebû'l-Kâsım ez-Zevâvî, İbn-i Ebû Midyem, İbn'ül-Hâc el-Beyderî gibi kendisinden ilim öğrenen birçok talebesi vardır. Geniş bilgi için bkz. "Senûsî, Muhammed bin Yûsuf", *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, (Erişim 30.Ağustos 2019).

⁸⁹ Hoşafçı, *Seleflik*, 873, 884.

Hümeyyis, Ebû Hanîfe'nin sıfatları te'vil etmediğini, ayrıca onların anlamlarını da Allah'a da havale etmediğini belirtmiş, onları zâhir mânâlarıyla kabul ettiğini iddia etmiştir. Buna delil olarak onun *el-Fıkh'ul Ekber*'deki Allah'ın sıfatlarıyla ilgili sözlerinden bir kısmını nakletmiştir. Hümeyyis'in bir kısmını naklederek delil gösterdiği Ebû Hanîfe'nin sözlerinin tamamı şöyledir:

“Allah bir şeydir (varlık), fakat diğer şeyler gibi değildir. O'nun varlığı cisim, cevher, araz, had, zıd, eş ve ortaktan uzaktır. O'nun *Kur'an*'da zikrettiği gibi eli (yed), yüzü (vech), ve nefsi (nefs) vardır. Allah'ın *Kur'an*'da zikrettiği gibi el, yüz ve nefis gibi şeyler, keyfiyetsiz sıfatlardır. O'nun eli, kudreti veya nimetidir denilemez. Zira bu takdirde sıfat iptal edilmiş olur. Bu Kaderiyye ve Mutezile'nin görüşüdür. O'nun elinin, keyfiyetsiz sıfat olması gibi, gazabı ve rızası da keyfiyetsiz sıfatlarından iki sıfattır.”⁹⁰

Ebû Hanîfe öncelikle Allah'ı diğer varlıklara benzemekten tenzih ederek Allah'ın sıfatlarının uzuv/organ olmadıklarını vurgulamaktadır. Yani o, bu sıfatların ne olmadıklarını açıklayarak yukarıda da geçtiği üzere selefin cumhurunun yaptığı gibi icmalî te'vil yapmıştır. Ancak “O'nun eli kudreti veya nimetidir denilemez.” diyerek murat edilen anlamı belirlemekten de kaçınmıştır. Böylece O, Hz. Peygamber ve selef gibi tafsilî te'vil yapmayarak tefvîze gitmiş, lafzın mânâsının ilmini Allah'a bırakmış; öte yandan icmalî te'vil yaparak tenzih yapmıştır.

el-Fıkh'ul-Ekber'de görüldüğü gibi Ebû Hanîfe, Allah'ı, yaratılmışların sıfatlarından, O'na yakışmayacak sıfatlardan uzak tutmuştur.⁹¹ Hümeyyis'in Ebû Hanîfe'nin te'vil ve tefvîz yapmadığı iddiasının doğruyu yansıtmadığı görülmektedir. Ebû Hanîfe istivâ konusunda görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Allahu Teâlâ, kendisi için bir ihtiyaç ve (Arş'ın üzerine) istikrar (yerleşme, mekân tutma) olmaksızın Arş'a istivâ etmiştir. O, Arş'ı da diğer mahlûkatı da korumaktadır. Eğer (Arş'a ve bir yerde yerleşip mekân tutmaya) muhtaç olsaydı, tıpkı mahlûklar gibi âlemi yoktan var etmeye ve idareye kadir olamazdı. (Bir mekânda) oturmaya ve karar kılmaya muhtaç olsaydı, Arş'ı yaratmadan önce Allah'ın nerede olduğu sorusu ortaya çıkardı. Yüce Allah bundan münezzehtir.”⁹²

Yine *el-Fıkh'ul-Ebsat*'ta Ebû Hanîfe'nin “Allah nerededir?” diye soran kimseye verilmesini istediği cevap, O'nun sıfatları, Selefler'in anladığı gibi anlamadığını kanıtlamaktadır. O, “Allah nerededir?” diye soran kimseye şu cevabın verilmesini istemiştir:

“Yaratılmadan önce mekân yoktu, halbuki Allah vardı. Mahlûkattan hiç biri yokken, 'nerede' mefumu mevcut değilken, Allah vardı. O, her şeyin yaratıcısıdır, diye söyle. Eğer

⁹⁰ Ebû Hanîfe, *el-Fıkh'ul-Ekber* - *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 54.

⁹¹ Hoşafçı, *Seleflik*, 884.

⁹² Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye* - *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 66; Ali el-Kâri, *el-Fıkh'ul-Ekber Şerhi*, 61; Hoşafçı, *Seleflik*, 912.

'Dileyen dilemiş olduğu şeyi ne ile diledi?' denilirse 'Sıfatla' de. O kudretle kadir, ilimle âlim, mülk ile maliktir...⁹³

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe, Allah'a bir mekân isnadında bulunmaktan kaçınmakta, O'nu yarattıklarına benzemekten tenzih etmektedir. Ebû Hanîfe, kelâm sıfatıyla ilgili olarak *el-Fıkhü'l-Ekber*'de şöyle demektedir: "*Kur'an-ı Kerim*, Allah'ın kelâmı olup, mushaflarda yazılı, kalplerde mahfuz, dil ile okunur ve Hz. Peygambere indirilmiştir. Bizim *Kur'an-ı Kerim*'i telaffuzumuz, yazmamız ve okumamız mahlûktur; fakat *Kur'an* mahlûk değildir."⁹⁴ Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe, Allah'ın konuşmasının insanların konuşması gibi olmadığını, O'nun mahreç ve harflere ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Ebû Hanîfe, "O konuşur, fakat bizim konuşmamız gibi değil. Biz uzuvlar ve harflerle konuşuruz. Oysaki Allah, uzumsuz ve harfsiz konuşur. Harfler mahlûktur, fakat Allah'ın kelâmı mahlûk değildir."⁹⁵ demektedir. Yine o *el-Vasiyye*'de şu açıklamayı yapmaktadır:

"*Kur'an*, Allahu Teâlâ'nın mahlûk olmayan kelâmı, vahyi, tenzili, ilahî zâtının aynı olmayan, zâtından da ayrı düşünülemez kelâm sıfatıdır. O, mushaflarda yazılı olup dille okunur, kalplerde yer tutmaksızın muhafaza edilir. Mürekkep, kâğıt ve yazıların hepsi mahlûktur. Zirâ bunlar kulların filleri sonucudur. Fakat Allah'ın kelâmı mahlûk değildir. Yazılar, harfler, kelimeler, işaretler kulların anlama ihtiyacından dolayı mânâya delalet eden şeylerdir. Allah'ın kelâmı zâtıyla kâim olup, mânâsı bu delalet edici şeylerle anlaşılır. Allah'ın kelâmının mahlûk olduğunu söyleyen kimse kâfir olur. Allahu Teâlâ daima kendisine ibadet olunan mabuddur. Kelâmı ise kendisinden ayrılmaksızın okunan, yazılan ve hıfzolunandır."⁹⁶

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe'nin eserlerinde dile getirdiği bu görüşler Hümeyyis'in savunduğu görüşlere uymamaktadır. Ayrıca Selefler'in kabul ettiği uluv/yukarıda oluş sıfatını, Ebû Hanîfe'nin de kabul ettiği iddiasını onun *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ta geçen şu sözleri yalanlamaktadır: "Bilmiyorum, rabbim semada mı yoksa arzda mıdır? diyen kimse kâfir olur. Keza 'Allah, Arş üzerindedir' diyen de; 'Bilmiyorum, Arş semada mı yoksa arzda mıdır?' diyen de böyledir."⁹⁷ açıklamasını yapan Ebû Hanîfe, Allah'a mekân isnadında bulunanın kâfir olacağını söylemiştir. Yine konuyla ilgili olarak Ali el-Kâri, kitabında, Ebû Hanîfe'nin sözünü açıklarken onun; "Kim, Allah'ın gökte mi, yoksa yerde mi olduğunu bilmiyorum derse kâfir olur. Çünkü bu söz Allah'ın bir mekânı olduğu hususunda yanlış bir zannı akla getirmektedir. Böyle bir zanna varan kimse ise Allah'ı yaratıklara benzettiğinden müşebbiheden olur." dediğini nakletmiştir. Ebû Hanîfe, müteşâbih sıfatları te'vil etmemiş,

⁹³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 50-51.

⁹⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 53.

⁹⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 54.

⁹⁶ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 66-67.

⁹⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 44.

bununla beraber Allah'ı bu sıfatların zâhirlerinden tenzih etmiş ve müteşâbih sıfatların ilmini onları bilenlere havale etmiştir.”⁹⁸

Hümeyyis'in görüşleri ne selef ne de halefin yöntemine uymaktadır. Allah'a mekân, yer yön, taraf, uzaklık ve yakınlık gibi cisimlere has özellikler isnat etmek mânâsına gelen bu açıklamalar Mücessime'nin görüşleri ile örtüşmektedir.

Sonuç

Hümeyyis, Ebû Hanîfe'nin görüşleri ile Selefi görüşün birbiriyle uyum içinde olduğunu ileri sürerek Ebû Hanîfe üzerinden selefi görüşleri meşrûlaştırma gayretine girmiştir. Bunun en önemli sebebi olarak Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin İslâm dünyasında geniş yankı bulması ve benimsenmesi gözükmektedir.

Allah'ın sıfatları konusunda Hümeyyis'in savunduğu görüşler, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden çok farklıdır. Hümeyyis, Allah'a yaratıklara has olan şeyleri yakıştırmış, Mücessime ve Müşebbihe'nin düştüğü yanlışa düşmüştür. Ayrıca Hümeyyis, Ebû Hanîfe'nin görüşleri ile Selefilere'nin görüşlerinin uyumunu kanıtlanmaya çalışırken Ebû Hanîfe'nin ifadeleriyle ilgili zorlama yorumlar yapmış, görüşlerini açıkladığı paragrafları oluşturan cümleleri çoğunlukla mânâyı bozacak şekilde eksik almıştır.

Bütün bunlar konunun tarafsız bir şekilde ele alınmadığını düşündürmektedir. Hümeyyis'in iddialarının aksine hem selefin hem de Ebû Hanîfe'nin Selefi zihniyetle aynı görüşü paylaşmadığı görülmektedir.

Kaynakça

Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. “Cüveynî, İmamül Haremeyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/141-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Ali el-Kâri el-Hanefî. *el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit el-Kûfî*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-kutub el-ilmîyye, 1984.

Aykaç, Mustafa. “Tahâvî Bağlamında İki Farklı Hanefîlik Okuması: Ekmelüddîn el-Bâbertî ve İbn Ebi'l-İzz Örneği”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (Haziran 2018), 127-156.

Babertî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Şerhu'l Akîdeti't-Tahaviyye*. thk. Ahmed Mahmud eş-Şehade. y.y.: Mektebetü'l-Hanîfeti, ts.

Beyazîzâde, Ahmed Efendi. *el Usulü'l-Münife li'l-İmam Ebû Hanîfe İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri: Araştırma ve Notlar İlavesiyle*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2017.

⁹⁸ Ali el-Kâri, *el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi*, 171-172.

- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buga. Beyrut: y.y. 1987.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Varakât Fıkıh Usulü*. çev. Adnan Memduhoğlu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhu'l-Ekber - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhu'l-Ebsat - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Ebû Hanîfe. *el-Vasiyye - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Ebû Hanîfe. *el-Âlim ve'l-Müteallim - İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Fahreddîn er-Râzî. *Esâsu't-Takdîs Fî İlmi'l-Kelâm*. çev. İbrahim Coşkun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Haseni, Seyyid Ali Hoşafçı. *Selefilik Adı Altındaki Görüşlere Ehl-i Sünnet'in Cevapları Hadislerin Tahriç ve Değerlendirmeleriyle*. Sistem Matbaacılık. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015.
- Hümeyyis, Muhammed İbn Abdurrahman. *Usulid-din indel-İmamı Ebû Hanîfe*. b.y.: Daru's-Sumey'ili'n-Neşr ve't-Tevzi, 1992.
- İbn Ebi'l-İzz ed-Dımeşkî, el-Kadî Ali b. Ali b. Muhammed. *Şerh'ul-Akîdetü't-Tahavîyye*. thk. Salih b. Abdurrahman el-Hüseyin. Şam: Guraba Yayınları, 1434/2013.
- İbn Ebi'l-İzz ed-Dımeşkî. *el-Akîdetü't-Tahavîyye ve Şerhi*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2018.
- "İbn'ül-Münîr", *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi* Erişim 30 Ağustos 2019. www.ehlisunnetbuyukleri.com
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kâdî İyaz. *Eş-Şifâ bi Tarifi Hukuki'l-Mustafa*. çev. Naim Erdoğan-Hüseyin S. Erdoğan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Özler, Mevlüt. "İlahî İsim ve Sıfatlar". *Kelâm El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 245. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2013.

"Senûsî, Muhammed b. Yûsuf", *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi* Erişim 30 Ağustos 2019.
www.ehlisunnetbuyukleri.com

Yeniayla, Seher. *Selefîliğin Ebû Hanîfe Algısı*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.